

Б9618
9(c2)
Ш 558

Олександр Шива

СПРАВА № 10178
10178
319
По справі Шершороба Леонид
Львівський Іванович
позивач Карпенко Валеріан Іванович
№ 10178
100 р.
100 р.

НАРОДНИЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРІШНІХ ДЕЛ
ЗІРХІВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПО ІДЕОЛОГІЧЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ
ОРДЕР № 106
Видано 18/10 1952
Действителен 3 сутки
Сторону звільнити з с. с. № 88 в місті Одеського Областного
Управління НКВД УРСР тов. **Свищенко** порушити
примусити об'яву в арест гр-на **Катаню**
Тимофеев **Миколай**
громадянського с. р. **Свищенко**

ДЕЛО № 8542

ДЕЛО № 2885
обвинувачений **Сидор Володимир**
УЧТЕНО 1952 г. 10/10
УКГВ по Николаевской обл.
1977-ср
АРХ. №

ДЕЛО
АКТАМИ
КОНФИСКОВАНО
ИМУЩЕСТВ
ПРОДУКТАС
ФАБРИКАТ

ВЕЛИКОСЕРБУЛІВКА

РЕАБІЛІТОВАНИ ІСТОРІЄЮ

Ша.ураї
Історична пам'ятка

ЗМІСТ

Від автора	3
Розділ I. Соціально-економічні та політичні обставини життя села у 1917–1930 роках	5
1. Період «воєнного комунізму» та «червоного терору» у 1918–1921 роках	5
2. Початок політичних репресій на селі	51
3. Викорінення релігії і руйнація церкви	56
Розділ II. Утиски, переслідування, репресивні дії влади по відношенню до населення села Великосербулівка та її округи у 1930–1940 роках	64
1. Події 1932 року	68
2. Події 1933 року	74
3. Події 1936 року	80
4. Арешти 1937 року	81
5. Арешти 1938 року	89
6. Єланецький район у 1937–1938 роках	92
7. Розстріл – вища міра покарання	106
Розділ III. Репресивні дії влади до жителів села Великосербулівка та проведення реабілітації в післявоєнний період	110
1. Село Великосербулівка у повоєнні роки	110
2. Село Михайлівка Єланецького району	113
3. Етапи реабілітації	118
Список використаних джерел	120
Післямова	125

будете пухнуть с голоду в этом году. Гоняют сюда дармоедов для вывоза хлеба у тех, кто его робыл, а кушать будет тот, кто не робить” (102).

6. Куценко Василь Олександрович, 1879 року народження, с. Велика Сербулівка Вознесенського району Одеської області, колгоспник, заарештований 22.12.1932 року. Постановою Особливої наради при Колегії ДПУ УРСР від 01.02.1933 року засуджений до виселення в Північний край строком на 3 роки. Подальша доля невідома. Реабілітований у 1960 році (103).

В кримінальній справі на Куценка В.О. в анкеті засудженого знаходимо, що він був до арешту колгоспником артїлі „Зелений барвінок”, значився середняком, до того ж хворим. Раніше засуджений у 1931 році за несплату боргів до 3-х місяців примусової праці, був комірником. До складу родини входила дружина Акуліна – 50 років та син Іван – 12 років. У довідці-характеристиці вказано, що Куценко В.О. до революції 1917 року володів 3 десятинами землі, орендував додатково 2-3 десятини, мав рогату тварину – 1, коней – 2, дрібної худоби – 1-2 голови. 1927 року обробляв 8,5 десятин землі, 1928 – 9, 1929 – 10, 1930 – 6 десятин землі. Крім того отримував доходи не з хлібообробних об'єктів – мав лавку, торгував галантерезою 3-4 роки. Перебував в контрреволюційних арміях, де був батальйонним комісаром селянського повстання. Політична характеристика: Куценко Василь веде агітацію проти дій Радянської влади і відмовляється виконувати завдання, особливо хлібозаготівлі.

В протоколі допиту записано свідчення, які надав обвинувачений: *„В 1919 году, во время крестьянского восстания, я принимал участие и меня избрали комиссаром батальона повстанцев. Оружия у меня не было, но была у меня взамен оружия коса, в убийствах коммунистов я участия не принимал. С 1924 года имел торговлю в Сербуловке и имел сезонную временную рабочую силу, по селу меня считали середняком. В 1931 году я, будучи членом правления артели „Зелений барвінок”, был под судом за скрывание 200 пудов пшеницы, получил за это три месяца принудительных работ. Среди колхозников я вел разговоры, что члены правления получили муки по 25 пудов, а вы, колхозники, получили по 5 пудов и что мы голодаем. Больше никаких разговоров среди колхозников я не вел. Больше показаний не имею, в предъявлении мне обвинения в агитации виновным себя не признаю” (104).*

2. Події 1933 року

Виконання завдань хлібозаготівель з врожаю 1932 року продовжувалось і взимку, і весною 1933 року, навіть не враховуючи те, що країну охопив масовий голод, особливо село. Також проводилось виконання вказівок партії з ліквідації куркулів як класу, спричинявся тиск та залякування одноосібників, які не виконували планів хлібоздачі, умов контрактаций. Це було відверте знущання над селянами, яке проводилось з обшуками та конфіс-

Село Ново-Красне Арбузинського району, січень 1933 р.
Обшуки і конфіскація зерна в односібників

кацією всього, що належало до харчів. Наглядним прикладом того, що відбувалось, є приклад з сусіднього Арбузинського району, коли в січні 1933 року в селі Ново-Красне були проведені обшуки односібників.

На цих фотографіях видно, як селяни ховали хліб, закопуючи його в землю в діжках, щоб він більш-менш зберігся, як представники влади зібрали все конфісковане збіжжя до купи, серед якого було зерно в міш-

ках, кукурудза в неочищених качанах та мерзлі буряки. Поряд стоять засмучені жінки. На другому плані, за людьми, видно складену скирту стебел соняхів, що взимку використовувались як паливо. З свого дитинства пам'ятаю розповіді діда, що для збирання з полів стебел соняшнику кожному двору колгоспників наділяли по 10-20 рядків, причому потрібно було стебла витягувати з корінням (це добре видно на фотокартці). Але чому? Дід пояснював: по-перше, на полі не залишалось решток, що поліпшувало обробіток землі в подальшому, по-друге, згораючи в плиті чи печі, коріння довше зберігало жар, а відтак і тепло.

Починаючи з весни 1933 року, значно посилювся тиск на щойно створені колгоспи. Складалось враження, що через організацію колгоспних господарств село повернулось до кріпосного права, тільки гноблення вже було не з боку поміщиків, а кріпосником-експлуататором стала держава. Доречно згадати, що в селі Ракове Вознесенського району, де мешкало в різні часи немало вихідців із Сербулівки, у 1911 році на кошти сільської громади був встановлений пам'ятник-обеліск „В ознаменованіе 50-летия освобождения крестьян от крепостной зависимости”. Ця пам'ятка є унікальною для всієї України, що збереглась до нашого часу. Через 70 років селянин знову потрапляє під таку залежність. Про це свідчить постанова Раднаркому України і ЦК КП(б)У від 11 квітня 1933 року:

„Про тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах.

Членам колгоспу:

- не дозволяється робити поза колгоспом. Відхід з писаного дозволу правління колгоспу на строго встановлений термін;
- відлучення в своїх особистих справах (на базар, ярмарок) не допускається. Для порушників штраф від 1 до 5 трудоводнів;
- колгоспники, самовільно залишивши колгосп, виключаються і позбавляються права платежу за їх трудоводні;
- категорично забороняється переходити з бригади в бригаду;
- колгоспник, призначений на роботу, не має права висилати замість себе членів свого двору, категорично забороняється дорослим замінювати себе дітьми або підлітками;
- колгоспник повинен виходити на роботу в певний час, без особливих нагадувань. За запізнення або невихід: догана, штраф, передача правління на виключення з колгоспу;
- перерви на сніданок і обід не мають права бути без рішення бригадира;
- тільки у вільний час від роботи в колгоспі можна працювати на своїй садибі;
- бригадир – цілковитий одноначальник;
- правління колгоспу свої розпорядження дає через бригадирів;
- розпорядок дня встановлює правління з бригадиром на кожний тиждень;
- відпочинок в неділю. Роботи можуть призначатись і на ніч. Тривалість робочого дня встановлює правління;

працездатних членів колгоспу правління може притягти до роботи в примусовому порядку”.

В подальші роки статут колгоспу змінювався неодноразово, з якого вилучались репресивні методи керівництва. Але те, що забиралося з паперу, дуже повільно змінювало свідомість у вседозволеності керівників колгоспу. Для прикладу наведемо спогади доярки колгоспу села Великосербулівка Юрескул Фросі Захарівни: *„Ця подія відбулася у 1958-1959 році. Чоловік мій мав слабке здоров'я, яке загубив на війні, тому працював в колгоспі на легких роботах. У нас були малолітні діти. Я працювала в польовій бригаді, що дозволяло приділяти родині більше уваги. Та одного дня заїхав у наш двір бригадир, як у нас казали „управляющий”. Не злізаючи з бідки, покликав мене з чоловіком з хати і приказним голосом сказав: „Фрося, завтра виходиш на ферму дояркою”. Я – в сльози, пояснюю, що в мене малі діти, хворий чоловік, а це важка робота, та ще й день у день. Та відповідь була такою: „Якщо ні, то пришлю дві каруци, погрузимо вас і ваше майно, і на куйбишевську трасу, а там – на всі чотири сторони”. Що мені, бідній, залишалось робити – пішла дояркою. Того часу багато сімей залишили наше село і переїхали жити хто в Нову Одесу, Вознесенськ, хто в Олександрівку чи Братське. Так з цього випадку у мене надовго залишилася образа на керівництво колгоспу за таке приниження”* (записано у 1989 році).

Пам'ятний знак в с. Ракове Вознесенського району Миколаївської області, поставлений на кошти сільської громади в 1911 році в пам'ять 50-ї річниці визволення селян від кріпацької залежності

Але повернемося до подій 1933 року.

Використовуючи зворотність дії репресивних законів, органи НКВС продовжували відшукувати контрреволюціонерів, учасників сільських повстань, бунтів в минулих роках, куркульських угруповань, релігійних діячів. Країна перетворювалась в суцільний табір спецпоселень арештованих антирадянських елементів, куркулів, ворогів народу. Такі заходи масового терору значно підірвали сільське господарство, призвели до серйозних продовольчих проблем, а головне, зростаючого незадоволення населення країни політикою держави і її керівництва. Тому в травні 1933 року вийшла інструкція РНК СРСР та ЦК ВКП(б) про припинення масових виселень, розвантаження місць позбавлення волі, зменшення та впорядкування арештів. У серпні 1933 року пролунала сталінська „критика” арештів без усілякої провини, що спонукало до прийняття урядового рішення про зменшення термінів покарань. Можна вважати, що з

Державне Політичне Управління.
К ДОКЛАДУ
10 XII 1933

Обвідані А. П. У.
Вознесенськ Раб(Міськ)Відділок А. П. У.

СПРАВА № 10178

По обвин. Шторова Федора Криуляни
Тарановський Іван Васильович
Топалова Карна Федорівна і др.
в с. с. 54-11

Речеві докази 1933

20484

Почато " " 1933 р.
Скінчено " " 1933 р.

Задано в аркти
для 1933 р.

Нижче слідують листи до слідствости, імена
як через ОСР. Відповідальність за збереження до-
значеного покладається на М-во Внутрішніх Справ

Карна справа на Татарова Д.М., Тарановського І.В., Топалова К.З., звинувачених в створенні контрреволюційної групи в с. Сербулівка в 1933 році

цього часу, приблизно на три роки, антиселянський державний терор дещо послабився (105).

Засудження до незначних (3-5 років) термінів ув'язнення було застосоване до викритого навесні 1933 року „куркульського угруповання” у Вознесенському районі, центром дій якого стало село В.Сербулівка. Організатором визнано жителя села Тарановського Івана Васильовича, який зібрав контрреволюційну куркульську групу у складі Татарова Д.М., Фуртатула П.Д., жителя села Новокосіорівка, Бондарчука Т.З., Федорова А.Л., Топалова К.З. Усі вони проходили по спільній кримінальній справі за № 6517 і звинувачувалися у створенні контрреволюційної групи, направленої на повалення Радянської влади. Зупинимось на даних кожного заарештованого, і що їм було висунуто у звинувачення.

7. **Тарановський** Іван Васильович, 1880 року народження, народився в м. Криуляни в Бессарабії, перед арештом проживав в селі Сербулівка Вознесенського району з 1918 року, молдаванин, освіта середня, працював в садово-виноградному технікумі м. Вознесенська завідуючим господарством, був організатором куркульського угруповання у Вознесенському районі Одеської області, що охопило села Сербулівка, Новокосіорівка, м. Вознесенськ, підтримував зв'язки з контрреволюційними групами Єланця, Нової Одеси, Бобринця. Метою діяльності групи було

повалення Радянської влади. На день арешту родина складалась: дружина Олександра – 52 роки, донька Тамара – 13 років. Заарештований 07.09.1933 року, засуджений Постановою трійки при Колегії ДПУ УСРС від 17.12.1933 року до 5 років ув'язнення у ВТТ. Реабілітований 15.12.1989 року обласною прокуратурою.

8. Татаров Данило Микитович, 1890 року народження, с. Сербулівка Вознесенського району, молдаванин, із селян, малоосвічений, був учасником контрреволюційної групи, в якій виконував функції кур'єра і візника, для чого отримав у Тарановського І.В. 70 карбованців, на які закупив двох коней і воза. Під час діяльності в групі таємно відвідував Єланець, Новокосіорівку, Нову Одесу, Вознесенськ. Виконував поїздки під страхом розправи у разі здачі владі учасників групи. Склад родини на день арешту: дружина Марія – 35 років, син Леонід – 10 років, доньки Анастасія – 8 років, Марія – 7 років, Євгенія – 5 років, син Іван – 2 роки. Заарештований 13.05.1933 року, засуджений Постановою трійки при Колегії ДПУ УСРС від 17.12.1933 року до виселення в Північний край строком на 3 роки, до місця заслання направлявся одиночним порядком. Реабілітований 15.12.1989 року обласною прокуратурою.

9. Топалов Карпо Захарович, 1897 року народження, народився в с. Сербулівка Вознесенського району, молдаванин, із селян, малоосвічений, проживав в м. Красний Луч на Донбасі, працював токарем заводу Рудоремонту імені Чувиріна, середняк, розкуркулений, брав участь в куркульському повстанні у 1919 році. При відвідуванні села Сербулівка приєднався до контрреволюційної групи. На день арешту родина складалась: дружина Ольга Іванівна – 28 років, донька Валентина – 8 років, син Захар – 6 років. Заарештований 20.10.1933 року, засуджений постановою трійки при колегії ДПУ УСРС від 17.12.1933 року до виселення в Північний край строком на 3 роки, до місця заслання направлявся одиночним порядком. Реабілітований 14.12.1989 року обласною прокуратурою.

10. Федоров Аврам Лазарович, 1887 року народження, с. Сербулівка Вознесенського району, українець, із селян, малоосвічений, син куркуля, розкуркулений, проживав в м. Сталін, де працював ветеринарним санітаром. При відвідинах села Сербулівка входив до складу контрреволюційної куркульської групи Тарановського В.І., надавав своє помешкання для таємних зустрічей членів групи, яка ставила за мету повалення Радянської влади. На день арешту склад родини був наступним: дружина Меланія Василівна – 55 років, сини: Петро – 24 роки, Іван – 22 роки, донька Марія – 20 років. Заарештований 10.09.1933 року, засуджений постановою трійки при Колегії ДПУ УСРС від 17.12.1933 року до заслання в Північний край на 3 роки, до місця заслання направлявся одиночним порядком. Реабілітований 14.12.1989 року обласною прокуратурою.

11. Бондарчук Трохим Захарович, 1896 року народження, с. Сербулівка Вознесенського району, проживав в с. Сербулівка, молдаванин, бідняк, секретар сільради, підозрювався в причетності до контрреволюційної організації, зв'язках з окремими її членами, постачаючи останніх

фіктивними документами. На день заведення справи склад родини наступний: дружина Олександра Парфентіївна – 39 років, доньки: Марія – 13 років, Віра – 10 років, Пелагея – 7 років, Зінаїда – 5 років. Дата арешту невідома. 14 травня 1933 року рішенням суду був виправданий і звільнений з-під варті (106).

У березні 1933 року в с. Новий Буг було заарештовано священика Лук'янова Ф.А. Доля так склалася, що після ув'язнення він прийде працювати до Свято-Михайлівської церкви села Сербулівка, в якій служитиме до її повного закриття, зречеться від сану церковнослужителя і перейде працювати в колгосп імені Леніна різноробочим. Зупинимось на першій його судимості.

12. Лук'янов Федір Абрамович, 1872 року народження, народився у м. Могильов, білорус, священик, освіта середня, проживав у с. Новий Буг, працював священиком Павлівської церкви І частини с. Новий Буг, одружений, дружина Марія Євгенівна – 57 років. Заарештований 13.04.1933 року за звинуваченням в контрреволюційній діяльності, яку проводив через проповіді до прихожан. Так, 15 березня 1933 року на базарі посеред селян вимовився: *„что в данное время трудно жить, но скоро будет перемена Советской власти“*. У квітні 1933 року під час сповіді він звернувся до прихожан зі словами: *„не давайте коров на полевые работы, это дело добровольное, у вас тогда не будет молока, вы и так сидите без хлеба, вы все умрете от голода. Советская власть грабит и морит население голодом, а особенно его, священника Лукьянова, как стойкого молитвенника и твердого батюшки, и что нужно противодействовать, что если у кого имеется зерно, то нужно его прятать подальше в ямы, что близок день, когда можно его будет отприть и спокойно кушать“*. Крім цього, в анкеті заарештованого було записано, що у 1930 році Лук'янов Ф.А. був затриманий за відмову надавати владі потрібних їй відомостей про прихожан. Постановою трійки при Колегії ДПУ УСРС від 27.04.1933 року справу припинено. Реабілітований 03.07.1998 року обласною прокуратурою (107).

3. Події 1936 року

Наступні три роки (1933-1936) репресивних арештів з політичним забарвленням, за якими була проведена реабілітація засуджених жителів села Великосербулівка, не знаходимо, принаймні на даний час вони відсутні (можливо, пропущені або дійсно свідчать про послаблення репресій).

У 1936 році було заарештовано і після місяця утримання під вартою районною прокуратурою звільнено двох сербулівських чоловіків, але вже з тавром судимості, яке тільки через 60 років було знято.

13. Гараз Сидір Наумович, 1903 року народження, с. Сербулівка Вознесенського району Одеської області, проживав в с. Сербулівка, молдаванин, із селян, колгоспник у колгоспі „Друга П'ятирічка“. Заарештований 07.02.1936 року. Прокуратурою Єланецького району 07.03.1936 року справу припинено. Реабілітований у 1997 році (108).

лівки Латія Ф.Д., для відбування покарання був засланий до Магаданської області на золотоносні копальні Колими. Він належав до політичних засуджених, які виконували найважчі роботи по золотодобуванню. Золото. Його проклинали, воно забирало життя, на ньому була кров і страждання в'язнів, колишніх студентів, поетів, літераторів, комсомольських ватажків, партійних і безпартійних. У роздумах, після важкої зміни по вимиванню цього ненависного дорогоцінного металу, з'являлись віршовані рядки:

*„Приходят горькие вопросы
И больно бьют по струнам чувств...
Который год свои партвзносы
Я в партячейку не плачу?!
...Но взгляд упал на щепень шалый,
И словно все тревоги – прочь.
В колоде золото лежало,
Что мы намыли в эту ночь.
...По желтым гладким самородкам
Шершавою провел рукой.
И встал ответ прямой и четкий,
И сердце обрело покой.
За это время в годы-грозы,
Навет мне руки не скрутил.
Свои законные партвзносы
Я чистым золотом платил” (158).*

Подібний шлях політичного зека пройшов і перший секретар Єланецького РПК В.М. Адаменко, який, на жаль, закінчився довічним засланням в далекім Краснодарському краї.

Репресивна машина тоталітарного сталінського режиму продовжувала діяти і в наступні роки. Під її утиски в новій хвилі потрапили військовослужбовці від вищого офіцерського складу до рядових солдатів. Після зимової російсько-фінської війни 1939-1940 років відбулись арешти учасників цієї війни. Це були червоноармійці, уродженці Снігурівського, Єланецького, Березнегуватського, Братського, Доманівського та інших районів нашої області. Вони поповнили виправно-трудова табори (ВТТ) міст Норильська, Воркути за порушення військової присяги, про що було зазначено у постановах Особливої наради при НКВС СРСР. Їх „провина” полягала у тому, що під час цієї зимової короткої війни з Фінляндією вони опинились в полоні, хоч багатьох із них було полонено після поранень (159).

7. Розстріл – вища міра покарання

Із 34 заарештованих жителів села Великосербулівка, матеріали по яким вдалося знайти, до вищої міри покарання було засуджено вісім чо-

ловіків. Виконання вироку підтверджено в чотирьох випадках. Не знайдено документів про розстріл за 1920 рік, але в карних справах наступних років є свідчення, що революційним трибуналом за участь в куркульському повстанні в селі Великосербулівці було страчено 4-х чоловіків: Сербула, Чабанова Петра, Чабанова Павла і Котельнікова Авксентія. Також залишається не до кінця вивченою справа за 1932 рік по виявленому чекістами підпільному млину с. Малосербулівка, де доля п'ятох заарештованих невідома. Це Кацан, Янішевський, Сербулов, Панасюк і Рябоконь. Із спогадів жителів цього села відомо, що Янішевський повернувся і працював конюхом у колгоспі, а родина Кацана отримала звістку, що батька немає в живих. У 1938 році були розстріляні Сербул Ф.А., Татаров Т.М., Діордіца М.О. та Латій Г.І.

Для родин репресованих завжди залишалась таємницею доля їх рідних після арешту, а тим більше після винесення вироку. До 1937 року заарештовані с. Великосербулівка відправлялись через Вознесенське, Єланецьке управління НКВС до Одеської в'язниці, де справи арештантів вирішувались губернськими, обласними революційними трибуналами, „трійками”, військовими трибуналами, судами або направлялись по інстанції вище для розгляду на Особливих нарадах. В Одеській в'язниці чекали своїх вирокув Нертик А.Н., Лук'янов Ф.А., Медведєв І.П. і, як наслідок, отримали по 10 років ув'язнення в ВТТ.

З утворенням Миколаївської області у вересні 1937 року заарештовані направлялись до в'язниці, що знаходилась у м. Миколаєві, де і відбувались розстріли в'язнів. Для миколаївських чекістів кінець 1937 року став важким періодом. Наближався день народження Сталіна. У святкові дні розстрільна машина працювала з подвоєним натхненням, потрібен був подарунок до дати, що наближалася. За добу, з 21 по 22 грудня, у Миколаєві було розстріляно 105 осіб. Стріляли партіями і оформлялося кілька актами. Ось приклад.

„Совершенно секретно.

Акт

22 декабря 1937 года

г. Николаев

Мы, комендант УНКВД Крюковский и нач. АХО УНКВД Чайковский, согласно решению Тройки УНКВД по Одесской области от 03.12.1937 года на основании предписания нач. УНКВД по Николаевской области капитана г/б (госбезопасности) тов. Фишера привели в исполнение приговор над осужденными к ВМН – расстрелу в ночь с 22 на 23 декабря 1937 года...” (160).

Далі йде перелік прізвищ розстріляних, до якого потрапив Алтухов Семен Пахомович, 1901 року народження, с. Новокашперівка Єланецького району Миколаївської області, українець, із селян, малоосвічений, проживав у селі Новокашперівка Єланецького району. Колгоспник. Заарештований 26.11.1937 року, Трійкою при УНКВС по Миколаївській області 29.11.1937 року засуджений до розстрілу. Страчений 21.12.1937 року. Місце поховання невідомо. Реабілітований у 1989 році (161).

Місця ймовірного поховання на старому кладовищі
м. Миколаєва розстріляних в'язнів в 1937-1938 роках

В Миколаївській в'язниці у 1938 році були приведені до виконання вироки про вищу міру покарання чотирьом сербулівським чоловікам. До сьогодні таємницею залишаються місця поховань страчених в'язнів. Є свідчення очевидців тих подій, що розстріляних у Миколаєві таємно хоронили на старому міському кладовищі в районі сучасного зоопарку. Також припускається, що тіла жертв могли накопичуватись в катакомбах міста чи закопувались за межами міста. В офіційних документах в основному зазначалось, що місця поховання невідомі. Рідко зустрічаються помітки, де вказується: „Труп погребен в окрестностях Одессы, следов могилы не оставлено”.

Меморіальна дошка пам'яті розстріляним в'язням в 1937-1938 роках на Миколаївському старому кладовищі

Сучасним дослідникам в деякій мірі вдається визначити місця масових поховань. У 1937-1938 роках працівниками ритуальної служби Другого християнського кладовища м. Одеси в журналі реєстрації про поховання проводились зашифровані записи, які допомогли дослідникам. Наприклад. Після таємного нічного захоронення розстріляних в'язнів з'явилась одиночна могила з написом: Г.П.Упойленко. Звичайно, при розкопках цієї могили ніякого Г.П.Упойленка там не знайдено, а викопано більше десятка прострелених черепів. Стало зрозумілим, що поховання проводилось під наглядом працівників Одеського ГПУ. Були і такі позначки: Н.К.В., Д.В.К., Н.К., К.Н., які розшифровуються просто – НКВД, не копати, копати не можна (162).

Пошуковці, дослідники, влада міст Одеси і Миколаєва приділяють увагу по збереженню пам'яті про жертв „великого терору”. У м. Одесі на Другому християнському кладовищі встановлено пам'ятний знак на місці поховання знайдених останків розстріляних в'язнів. У м. Миколаєві, на старому кладовищі біля входу на центральну алею, де в 100 метрах за курганом є ймовірні поховання розстріляних в'язнів, встановлено меморіальну дошку. Сьогодні це єдині місця, де є можливість покласти квіти, як до могил своїх рідних і близьких, що загинули від хибної політики тоталітарного режиму в довоєнні роки.

Пам'ятник розстріляним у 30-40 роки і таємно закопанним одеськими органами ДПУ-НКВС на Другому християнському цвинтарі м. Одеси